

VIKARBYN I FÖRÄNDRING 1830 – 1930

Förändring hör tiden och livet till, oavsett när eller var vi lever. Mina förfäder upplevde också förändringens påverkan på olika sätt. Men det som dessa fick erfara av förändring under sin livstid på 1600- och 1700-talen, märktes inte lika mycket i det dagliga livet, som de senaste generationerna har fått uppleva. Fram till 1830-talet, då storskiftet genomfördes i Dalarna, var Vikarbyn en typisk bondby med små jordbruk och ägorna splittrade på olika håll. Från mitten av 1800-talet sker en påtaglig förändring då gårdarna blir större och ägorna mer sammanhållna. Nu utvecklas hela Rättviks socken, med sina sjutusen femhundra invånare, från ett bondesamhälle till ett mer borgerligt samhälle. Rättvik växte fram som centralort och köpmän började etablera sig där.

Carl Fries skriver i "Gammalsverige. Från Lagastigen till Hälsingskogen" (1965): *"Ingenstans i vårt land har det gamla bondesamhället varit så starkt, så djupt, så brett i linjerna som här i Dalarna, och ingenstans framstår därför den stora omvälvningen i folkets och bygdens liv så våldsamt för både syn och fantasi som just här. Då naturahushållningens, hemarbetets och bygemenskapens månghundraåriga lugna utveckling ganska plötsligt sprängdes av industrialismen, passerade vårt folk i sin inre historia en gräns mellan två tidsåldrar, kanske mer markerad, åtminstone materiellt sätt, än gränsen mellan medeltid och nyare tid."* Under de följande hundra åren sker en stark utveckling på olika områden som förändrar livet i byn. Kanske att farfars och farmors generation var den, som fick uppleva den mest påtagliga förändringen i Vikarbyns historia hittills.

Vikarbyn är ett centrum.

Av de tolv byar som utgjorde Västbygge fjärding i Rättviks socken, har Vikarbyn haft en dominerande ställning med den största befolkningen, och byn har även räknats till en av de största i Sverige. Den ligger sju km väster om Rättvik, utbredd på en sluttning med en fantastiskt utsikt över sjön Siljan. Stora vägen, som löper mitt genom byn, delar den i "ovan byn" och "nedan byn", och de två majstängerna markerar områdena "väst i byn" och "öst i byn".

I skriften, "Vikarbyn förr och nu – Gårdar och fäbodan" sid. 9, skriver man: *"Vikarbyns gamla namn var Viken, och på Rättviksmålet sa man "Vitjä". Det är troligt att byn fått sitt namn efter den lilla vik av Siljan, som numera kallas Åkernäsviken. Namnet anses komma av att inbyggarna kallades "Vikkarlar", eller "Vikare. --- Man tror att de första bosättningarna i Rättviks socken blev till vid Glisstjärn och Hosjön. Där finns gravfynd från 1000-talet. Jordaboken från år 1539 upptar åtta skattebetalare i "Wijken". "*

Att Vikarbyn varit ett centrum i västra Rättviks socken beror främst på tre orsaker, tror jag. För det första hade byn ett bra läge vid sjön Siljan med möjligheter till fiske och anlägga sågverk, vilket gav många arbetstillfällen. För det andra var det rätt läge för ett gott jordbruk, med sluttningarna i sydväst och en kalkrik jordmån. För det tredje hade byn ett bra läge för kommunikationer. Redan på 1500-talet gick den viktiga vägförbindelsen mellan Kopparberget (Falun) och Mora i Ovalsiljan förbi här, den så kallade Allmänvägen. Senare gick allfarvägen mellan Rättvik och

Mora rakt genom byn. Här låg en gästgivargård strategiskt placerad och därifrån utgick hästskjutsar åt tre håll. Mot norr 2,3 mil till Ovanmyra, mot väster 1,3 mil till Garsås samt mot sydöst 1,1 mil till Utby.

Här vid gästgivargården hade också Mora kompani sin första rastplats på marschvägen mot Stora Tuna och Rommeheds exercisplats utanför Borlänge. Det måste ha varit ett skådespel, att både se och höra, när dessa 150 kompanisoldater slog läger mitt i Vikarbyn. Tyvärr fanns det ett problem med sprituskänkningen vid gästgivargårdens krog. Det förekom ett hejdlöst supande i och omkring krogen i mitten på 1800-talet, och det skapade sociala problem som byamännen måste hantera. Därför krävde de att krogen skulle stängas, men de fick inget gehör till en början. Det var först 1877 som krogen stängdes, efter att ett fyrtiotal bybor skickat en protestskrivelse till myndigheterna.

I mitten på 1900-talet var Vikarbyn en av de största byarna i Sverige med en befolkning på omkring åttahundra personer. Det var en by som sjöd av liv året om. Men på sommaren blev det extra livligt med alla turister och pensionatsgäster som invaderade byn. Förutom de många småjordbruken på gårdarna, fanns i centrum ett par handelsbodas, speceriaffärer, slakteri, bageri och mejeri och en hel del andra små affärer. Många olika större och mindre industrier och företag hade här sin verksamhet, och inte minst turistnäringen med ett tiotal hotell- och pensionatsrörelser.

Strömmen av turister ökade påtagligt efter sekelskiftet och snart fanns det ett tiotal pensionat och hotell i Vikarbyn, av vilka det största var Svedlunds Turistgård som låg granne med Bergstrandsgården i Lill-Öja. På 1950- och 60-talen var det Anders Svedlund, son till Brita, som drev Turistgården. Den hade då sin storhetstid, med som mest fyrtyotvå rum, och det var ofta fullbelagt.

Befolkningen ökar och minskar.

I början av 1800-talet inleddes en omdaning av byarna, då det homogena bylivet började luckras upp efter hand och födelseöverskotten ökade. Mellan åren 1835 och 1836 ökade befolkningen med en miljon invånare till totalt fyra miljoner. En stark orsak till detta var den första genomgripande jordreformen i landet, det så kallade Storskiftet, genomfördes i Rättviks socken på 1830-talet. Det innebar att man ville sammanföra varje gårds ägor på ett enda område istället för att ligga utspridda, vilket i sin tur betydde att gårdar behövde flyttas inom, eller mellan byarna. Denna jordreform var verkligen inget som välkomnades av allmogen i Dalarna. I Rättviks socken, där storskiftet kom att bli särskilt kännbart för byarna, var motståndet starkt. Men på sikt skulle denna förändring komma att utveckla byarna i en positiv riktning.

Det var nu som befolkningsökningen började ta fart i landet, och man menade att det främst berodde på freden, smittkoppsvaccinet och potatisen. Under den första halvan av 1800-talet var födelseöverskottet i genomsnitt 1 % per år. På 1860-talet bröts den trenden då nativiteten började minska oavbrutet fram till år 1934.

Men det var inte bara den minskande nativiteten som påverkade befolkningsutvecklingen under

denna tid. Också emigrationen, utflyttningen från Sverige mellan åren 1850 och 1910, påverkade negativt då 1,4 miljoner lämnade landet. Från Dalarna utvandrade 38400 personer vilket var cirka 3 procent av emigrationen i hela landet. Från Vikarbyn var det drygt 200 personer som utvandrade under samma tid, vilket kom att beröra de flesta familjer i byn. En fjärdedel av dessa kom emellertid tillbaka till byn. I farmors familj var det yngsta brodern Jon som gav sig i väg till Amerika 1883, enligt anteckningar i kyrkboken. Trots denna negativa trend ökade Sveriges befolkning under farmors livstid med 3,2 miljoner invånare, från 3,9 miljoner 1860 till 7,1 miljoner 1950.

Naturligtvis ökade även befolkningen i Vikarbyn under denna tid, dock inte lika mycket som i landet i övrigt. På 1830-talet fanns det totalt 141 fastigheter och 95 gårdar (det kunde vara flera fastigheter på en gård) i Vikarbyn, och där bodde omkring sexhundra personer. På en hundraårsperiod fram till 1930-talet ökade byns gårdar till 101 och befolkningen till 700 personer. Den odlingsbara arealen nästan fördubblades under samma tid, från 154 ha till 278 ha uppodlad jord. År 2000 bodde där 1155 invånare med en areal av 258 ha uppodlad jord.

Samtidigt började Sverige, som ett jordbruksland, att förändras redan under senare delen av 1800-talet. År 1870 utgjorde jordbruksbefolkningen 72,5 procent av landets invånare, för att 1900 ha minskat till 55,1 procent.

Väckelse- och nykterhetsrörelse förändrar.

En annan faktor som hade betydelse för byns omdaning var den kristna väckelsen som hade börjat sprida sig i landet. Den tog fart på 1860-talet i Rättviksbygden. Konventikelplakatet avskaffades 1858 och därmed var det möjligt att ha religiösa sammankomster utan prästens medverkan. Nu växte frikyrkorörelsen fram, församlingar och Frälsningsarmékårer startades, och möteslokaler, s. k. bönehus, började byggas. Den nya väckelsen upplevdes som en befrielse för många människor, vilka kände sig låsta och övervakade av prästerna och kyrkan.

Det blev en ny, både religiös och social frihet, som förändrade livsvillkoren för många. Det var bland annat här, i den kristna väckelsemiljön i mitten på artonhundratalet, som vårt moderna demokratiska samhälle tog sin början. Det var i frikyrkoförsamlingen man fick vara med och debattera, föra fram förslag och ha personlig rösträtt. Det hade inte varit möjligt för den vanliga "lilla" människan tidigare. Man kan med fog säga att vägen till demokrati började i "läsarnas" små bönekapell.

I kölvattnet av denna väckelseörelse kom nykterhetsrörelsen, vilken hade ungefär samma inverkan på människorna och samhället. Superiet var utbrett i Sverige vilket skapade många sociala problem och mänskliga tragedier, så även i Vikarbyn. Spridda försök gjordes av enskilda människor för att stoppa spritfloden. Efter hand blev nykterhetsarbetet alltmer organiserat och den första nykterhetslogen i Rättviks socken bildades just i Vikarbyn 1883. De byggde egen lokal i byns centrum, men efter några år övertogs den av baptistförsamlingen och blev då Vikarbyns baptistkapell (finns nu mer på Vikarbygården). 1894 byggde nykterhetslogen en ny lokal vid Stationsvägen, och deras verksamhet fortsatte med stor kraft. Samtidigt med nykterhetsrörelsen kom arbetarrörelsen som också den bröt mark för ett demokratiskt samhälle. Och genom

arbetarrörelsen växte folkparksrörelsen fram, så även i Vikarbyn. År 1918 byggde man en Folkets park som kom att ligga intill Stationsvägen. Där fanns dansbana, serveringslokal och toaletter.

Denna tid började också ett mer allmänt föreningsliv växa fram i byar och samhällen. Rättviks socken, med drygt åtta tusen invånare, var den mest föreningstäta bygden i hela Dalarna. Föreningslivet i Vikarbyn var mycket aktivt med ett tjugotal ideella föreningar. Vikarbyns idrottsklubb bildades 1918 och hade avdelningar för skidor, bandy, orientering, fotboll samt friidrott. Senare bildades även en hockeysektion. På nittonhundratrettioåret bildades Vikarbyns Tennisklubb där den drivande var handlaren Ebbe Wikzell. Den gjorde dock ingen större succé bland byborna. Det var mest pensionatsgäster som utnyttjade tennisbanan som låg vid Täppvägen.

Järnvägs- post- telefonnätet byggs ut.

I slutet av 1800-talet inträffade en annan viktig händelse som skulle komma att förändra förhållandena för byfolket i Rättviksbygden. Det var järnvägen som drogs mellan Rättvik och Mora Noret, med en station i Vikarbyn. Den 38 kilometer långa bandelen öppnades för allmän trafik den 2 augusti 1891, och den 15 september 1892 kunde kung Oscar II inviga hela järnvägen mellan Falun och Orsa.

Efter att järnvägen byggts ut uppfördes två sågverk, i Vikarbyn, vilka spred en god doft av trä över bygden, och dessa fick en dominerande ställning bland företagen i Vikarbyn. Det var också nu som turistnäringen kom igång på allvar och man började bygga hotell och starta pensionat, främst i byarna som låg utmed Siljan, såsom Sjurberg, Rättvik, Lerdal och Gärdebyn. Dessa faciliteter fylldes snabbt med sommarturister vilka främst kom från Stockholm.

Samtidigt med järnvägen kom också post- och telefonförbindelsen. Den första poststationen etablerades 1891 och en brevbärare anställdes. Den verksamheten sköttes av bystämman fram till 1925 då postverket övertog ansvaret. År 1895 anmälde fem bybor sitt intresse som telefonabonnenter. Byns telefonväxel var från början installerad i en av gårdarna. När denna förbindelse väl kommit igång ökade abonnenterna ganska snabbt. 1906 fanns det tjugotvå stycken i Vikarbyn, och 1941 hade det ökat till nittiotvå, de närmaste byarna inräknade. Först 1958 blev telefonstationen automatiserad, och då låg den i Turisthotellet mitt i byn. Det fanns ingen telefon hos farmor och farfar. Behövde någon ringa, vilket säkert inte hände så ofta, fick man gå till telefonstationen eller till någon granne som skaffat telefon.

Elektricitet hade funnits i städerna sedan sekelskiftet och började byggas ut på landsbygden under 1920-talet. Men redan i 1916 använde Täpp Jon Jonsson i Lill-Öja eldrivet tröskverk. I maj 1920 beslutade bystämman att anlägga gatubelysning i hela Vikarbyn vilket skulle bekostas med en frivillig penninginsamling från byborna.

Claes-Göran Bergstrand.